

O'ZBEK MILLIY MUSIQASI TO'G'RISIDA TUSHUNCHA, UNING PAYDO BO'LISH TARIXI VA
HOZIRGI DAVR.

Abdurashidov Otabek Ulug'bek o'g'li

Davlat xizmatchisi

Annotatsiya: *ushbu maqolada o'zbek milliy musiqasi to'g'risida tushuncha, uning paydo bo'lish tarixi va hozirgi davr inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush, ko'tarinkilik, shodlik, zavklanish, mushohadalik, g'amginlik, xavf-qo'rquv ifodalari va boshqalar to'g'risida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *san'at, orkestr, teatr. drama, raqs, estetika, tasavvur, shaxsiy tajriba, did, badiiy tajriba, asar, ifoda, musiqa.*

Musiqqa (yunoncha μουσική — ilhom parilari san'ati) — tovush san'atidir; musiqiy asarga nisbatan ham musiqa atamasi qo'llanishi mumkin.

Musiqqa (yun. mousiche — muzalar san'ati) — inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush (ton, nag'ma)lar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi sanat turi. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi mu'ayyan musiqiybadiiy obrazlardan iborat. Musiqqa insonning turli kayfiyatlari (mas, ko'tarinkilik, shodlik, zavklanish, mushohadalik, g'amginlik, xavf-qo'rquv va boshqalar)ni o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, Musiqqa shaxsning irodaviy sifatlari (kat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik va boshqalar)ni, uning tabiati (mijozi)ni ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning ushbu ifodaviy tasviriy imkoniyatlari yunon olimlari — Pifagor, Platon, Aristotel va Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabi, tasavvuf arboblari — Imom G'azoliy, Kalobodiy Buxoriy va boshqa tomonidan yuqori baholangan, sharh va ilmiy tadqiq qilingan. Musiqaning odam ongi va hissiyotiga ta'sir etishning ajoyib kuchi uning ruhiy jarayonlarga hamohang bo'lgan protsessual — muayyan jarayonli tabiati bilan bog'liqsir. Musiqqa asarlari mazmunida musiqali obrazlarning o'zaro munosabatlari (taqqoslanish, to'qnashuv, rivojlanish kabi) jarayonida shakllanadi. Nutq, tovushli signal berish va boshqa tovushli—ma'noli jarayonlar singari, Musiqqa ham muayyan ma'lumotlarni sadolar vositasida ifodalash imkoni-yatiga ega. Jumladan, tovushlarning baland-pastligi, ingichka-yo'g'onligi, uzunqisqaligi, kuchliligi va boshqa vositalar yordamida odamning ichki holatini ifodalash imkoniyati jihatidan Musiqqa nutqqa (nutq intonatsiyalariga) o'xshaydi. Ammo, san'at turi sifatida Musiqqa fakat ungagina xos bo'lgan xususiyatlar (mas, badiiy-estetik maqsadlarni ko'zlashi, mazmun va shakl badiiy qiymat sifatida kasb etilishi, ayniqsa, Musiqqa tovushlarining muayyan musika tizimlarida tashkil etilishi) bilan nutkdan farq qiladi. Har bir alohida olingan Musiqqa tovushi birlamchi ifodaviy imkoniyatga ega bo'lsada Musiqqa tovushlarining baland-pastlik munosabatlari lad tuzilmalarida, muvaqqat nisbatlari esa — musiqiy ritm va metrda o'z aksini topadi.

Bastakor va kompozitorpar badiiy obrazlarni kengroq qamrashga intilishib, Musiqa va boshqa san'at turlari qorishmasi (sintezi)dan foydalani-shadi. Aniq tushunchaga ega bo'lgan so'z, sahna harakati, kino tasviri va boshqa unsurlar bilan qorishiq Musiqa asarining ifodaviy imkoniyatlari kengayadi (qarang Vokal musiqasi, Kino musiqasi, Raqs musiqasi, Teatr musiqasi). Musiqa, shuningdek, boshqa san'at turi va janrlarida ham muxim rol o'ynaydi. Mac, opera janrida, o'zbek musiqali dramasi va komediyasida xonandalik, xor san'ati hamda orkestr musiqaschnk drama bilan boglaydi. Balet va boshqa raqs shakllari ham uzining badiiy obrazlarini Musiqa yordamida ifodalaydi.

Insonning Musiqa faoliyati asosan 3 bosqichda amalga oshiriladi: ijod, ijro va tinglash (uquv). Har bir bosqichda asarning mazmun va shakli uzgacha kurinishga ega bo'ladi. Ijod bosqichida badiiy g'oya va shakl muallif ongida mushtarak holda tug'iladi. Ijro jarayonida shakl va mazmun ijrochi tomonidan uning dunyokarashi, estetik tasav-vurlari, shaxsiy tajriba va maxrratiga mos ravishda uzgartiriladi. Musiqa ixlosmandlari ham ijro etilayotgan asarni uzlarining xususiy didi, hayotiy va badiiy tajribasiga asoslanib qabul qilishadi. Shunday qilib, Musiqa faoliyati hamma bosqichlarda ijodiy tabiatga ega buladi.

Musiqa tarixi. Musiqaning paydo bo'lishi masalasida turli ilmiy farazlar vujudga kelgan: hissiyotga to'lgan nutq oxangi (G. Spenser), qushlarning sayrashi va hayvonlarning uz juftlarini chaqirishi (Ch. Darvin), ibtidoiy odamlarning mehnat usullari (K. Byuxer) va ularning chaqiriq tovushlari (K. Shtumpf), jodu-sehrlash marosimlari (J. Kombarye) Musiqaning ilk manbalari hisoblanadi. Sharq muta-fakkirlari ham Musiqaning vujudga kelish muammosi haqida ilmiy mulohazalar qoldirishgan. Musiqa tarixini Forobiy inson nutqining shakllanish jarayoni va hissiyotlari bilan bevosita bog'liq holda, Ibn Xaldun (14-asr) esa — ijtimoiy tizimlarning shakllanish krnuniyatlariga asoslangan xrlida tushuntirishgan.

Turli xil Musiqa asboblari (chang, ud, tanbur, lira, kifara, puflama va urma asboblari) takomillashtirilib, ular barqaror tovushqator va shakllarga ega bo'lgan. Musiqaning ushbu davrda asosan og'zaki an'anada rivojlanishiga qaramay, ayni vaqtda, uning ilk yozuv (iyeroglif, harfiy va boshqalar) tizimi ixtiro etilgan, Musiqa estetikasi va nazariyasi ta'limotlari shakllangan: Xitoyda — Konfutsiy, Yunonistonda — Pifagor, Geraklit, Demokrit, Aristotel, Platon, Aristoksen va boshqa, O'rta Osiyoda — Borbad.

O'zbekistonda Musiqa, asosan, xalq va og'zaki an'anadagi professional Musiqa sifatida qadimdan rivojlanib kelgan. Xalq Musiqasidalapar, terma, yama, qo'shiqlarttt turli xillari (marosim, maishiy, mehnat, o'yin, raqs, lirik, nasihatomez va boshqalar), og'zaki an'anadagi o'zbek professional Musiqasida esa doston, katta ashula, ashula, maqom, cholg'u yo'llari kabi janrlar mavjud. O'zbek Musiqa merosida 4 asosiy mahalliy uslubni farqlash mumkin (qarang Buxoro-Samarqand musiqasi uslubi, Xorazm musiqasi uslubi, Farg'ona -Toshkent musiqasi uslubi, Surxondaryo-Qashqadaryo musiqasi uslubi). 20-asrda o'zbek va boshqa O'rta Osiyo xalqlari Musiqa merosini yozib olish va o'rganish bo'yicha muhim ishlar bajarildi, yuzlab nota to'plamlari va ilmiy tadqiqotlar nashr etildi. Bastakor, xrfiz va sozandalar o'zbek Musiqa merosi durdonalari (Shashmakom, Xorazm makomlari,

Faryuna-Toshkent makom yo'llari va boshqalar) ni keng targ'ib qilibgina qolmay, yangi cholg'u kuy va ashulalar yaratdilar, dastlabki musiqali drama va komediya asarlarining muallif yoki hammuallifi bo'lishdi. 1930—1940-yillarda O'zbekistonda avvallari bo'lmagan yangi (opera, balet, simfonik Musiqa, kamer Musiqa, konsert kabi) Musiqa janrlari yuzaga keldi. Ular, ayniqsa, 1950—1960-yillardan boshlab O'zbekiston kompozitorlari ijodida keng rivoj topdi, shuningdek, ommaviy Musiqaning estrada musiqasi, yoshlar musiqasi kabi yo'nalishlari ham keng yoyilgan.

Hozirda O'zbekistonda Musiqa faoliyati asosan ijrochi jamoalar (turli orkestr, xor va ansambllar), „O'zbeknavo“, Uzteleradiokompaniyasi tarkibidagi ijrochi guruxlar va yakkaxonlar, hamda mustaqil ravishda ijrochilik bilan shug'ullanayotgan ayrim xonanda va sozandalar tomonidan amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Karimov I. A., O'zbekiston: milliy istiklol, iqtisod, siyosat, mafkura, 1-j., T., 1996;
2. Ma'naviy yuksalish yo'lida, T.,1998;
3. Xayrullayev M. M., Shorahmedov D.A., Madaniyat va meros. T., 1973.
4. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Madaniyat>